

Adalékok Köcski Sándor országbírói működéséhez

HÉDER NEMBELI KÖCSKI SÁNDOR Károly Róbert időrendben harmadik országbírója volt.¹ Anyja az ismeretlen származású Venus asszony, felesége Bajóti Simon lánya, a következő országbíró, Nagymartoni Pál nővére volt. A rokonsági kapcsolatok összefonódását mutatja, hogy Sándor nővére Nádasdi Lászlóhoz ment feleségül, gyermekük Margit, Magyar Pál gimesi várnagy, utóbb kincstartó feleség lett.

Mivel a Héder nemzetség mindkét ágának, a Németújváriának és a Hédervárinak is rokona volt, hosszú ideig nem vett részt I. Károly tartományurakkal vívott harcaiban, átállását rokonai, a Kőszegiek meg is torolták közeli rokonain és azok birtokain, egyedül Margit, a későbbi Magyar Pálné menekült meg.

1318-ban szentmártoni várnagy, 1319-ben a Kőszegiek elleni sereg vezére, zalafői és kőszegi győzelmei után Tolna és Baranya megyei várakat foglal el.²

Viszonylag későn került jelentős hivatalba, Hermány nembeli Lampert 1324. július első napjaiban, az erdélyi hadiesemények között bekövetkező halála után 1324 és 1328 között országbíró, halála is ebben a tisztségben éri, végrendelkezés után 1328. január 28. és február 17. között.³

¹ Köcski Sándor és az 1300-as évek országbíróinak tanulmányozásánál megkerülhetetlen Bertényi Iván: Az országbírói intézmény története a XIV. században című monográfiája. Jelen dolgozatnak nem célja Köcski Sándor országbírói működésének teljes feltérképezése, csupán arra keresi a választ, hogy országbírói oklevelek alapján mennyire lehet adatolni az ország lakosainak gondolkodásbeli átformálását egy új ítélkezési rendszer igényeihez.

² Köcski Sándor életrajzához ld. PÓR ANTAL: Köcski Sándor. Századok 22 (1888) 785–797.; BERTÉNYI IVÁN: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Budapest 1976. (a továbbiakban: BERTÉNYI, 1976.) 67–72.; ENGEL PÁL: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). Századok 122 (1988) 89–145.; CSUKOVITS ENIKŐ: Köcski Sándor. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula, szerk.: Engel Pál, Makk Ferenc. Budapest 1994. 371–372.

³ Engel Pál világi archontológiát érintő nagyívű alapkutatásait Köcski Sándor országbíró hivatalviselését illetően Almási Tibor és Piti Ferenc pontosította. ENGEL PÁL: Magyarország

Az 1320-as évek közepére I. Károlynak sikerült konszolidálnia az országot, az állandó harcok megszűnte, a viszonylagos stabilitás az országbírói hivatal működésének is kedvezett, ezt ránk maradt okleveleinek száma is jelzi. Míg hivatali elődei, 1311 és 1314 között Csák János 10,⁴ illetve 1314 és 1324 között Hermány nembeli Lampert 161 oklevelet hagytak az utókorra,⁵ Köcski Sándor szűk négy éves hivatalviseléséről 141 oklevél maradt ránk.

A belpolitikai helyzetnek köszönhetően elődei alatt mindig kísértett a lehetőség, hogy a *iudex curie domini regis* nem az ország, hanem csupán a király udvarbírája lesz, hiszen háborús időkben az ellentétek elsimításának eszköze nem a higgadt tárgyalás, a szóbeli meggyőzés, hanem a kard. Míg Csák János Budáról keltezte összes fennmaradt oklevelét, 1315-ben I. Károly a Buda környéki állandósuló harcok miatt kénytelen volt székhelyét a kevésbé biztonságos Budáról a nehezen megközelíthető Temesvárra helyezni. Erdély, Északkelet-Magyarország, a Dunántúl és a Felvidék Északnyugati része gyakorlatilag megközelíthetlenné vált.⁶

A teljes konszolidációt végülis Csák Máté 1321-ben bekövetkezett halála, és az Adriai-tenger melléki Šubićok, illetve a szlavóniai Babonićok 1322–23 folyamán történt leverése jelentette. Ekkor költözött át a királyi székhely is Temesvárról Visegrádra, az országbíró is egy korlátozott, bár egyre inkább bővülő ország bírójából teljes jogú országbíróvá vált.⁷

Jelzi ezt az is, hogy Köcski, az új országbíró már minden hivatalos oklevelét Visegrádról keltezte, bírói illetékessége kezdettől fogva az egész or-

világi archontológiája 1301–1457. I–II. Budapest 1996. 6.; Az 1324-es és 1328-as országbírói váltásokról ld. Piti Ferenc: Okleveles adatok az 1324. évi országbíróváltáshoz. Fons 4 (1997/2) 243–249.; Almási Tibor: Az 1328. évi országbíróváltás okleveles adatai. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk.: Koszta László. Szeged 1995. 19–37.

⁴ TÓTH ILDIKÓ: Károly Róbert első országbírója. (Adalékok Csák János országbírói működéséhez). In: Tanulmányok a középkori magyar történelemről. Szerk.: Homonnai Sorolta–Piti Ferenc–Tóth Ildikó. Szeged 1999. 143.

⁵ TÓTH ILDIKÓ: Adalékok Hermány nembeli Lampert országbírói működéséhez. In: Középkortörténeti tanulmányok. Szerk.: Weisz Boglárka. Szeged 2003. (a továbbiakban: TÓTH, 2003.) 183.

⁶ TÓTH, 2003. 182.

⁷ KRISTÓ GYULA–BARTA JÁNOS–GERGELY JENŐ: Magyarország története. Előidőktől 2000-ig. Budapest 2002. 120–121. (A vonatkozó rész Kristó Gyula munkája.)

szágra kiterjedt.⁸ A viszonylag békés feltételek között jobban tudta folytatni az elődje által megkezdett bírósági gyakorlatot.

A 20-as évek elejétől maradtak ránk hosszabb, végítélettel záródó ügyek. Ezeknek a száma Köcski Sándor országbírósága alatt megsokszorozódik, sőt éppen az ő hivatalviselése alatt figyelhető meg, hogy a 14. század nagy újítása, az anyagi vagy okleveles bizonyítás nemcsak kisebb jelentőségű ügyekben lesz döntő tényező, hanem a hosszú perek végbizonyításában is egyre fontosabb szerepet kezd játszani.

Jelen dolgozat Köcski Sándor országbírói tevékenységét is ennek fényében, egyetlen szempontra leszűkítve kívánja vizsgálni: hogyan zajlott le a megelőző évszázadokat uraló alaki bizonyítás (korábbi istenítéletek, illetve a 14. században is jelenlevő bajvívás, eskü és tanúbizonyítás), illetve az anyagi vagy okleveles bizonyítás közötti váltás.

Természetesen itt nem egy pár év alatt bekövetkező váltásról van szó, hanem egy hosszú fejlődésről, aminek Köcski Sándor országbírósága mégcsak nemis a kezdete, és végképp nem a vége, de a ránk maradt okleveleken keresztül kirajzolódik egy séma, ami az alaki és anyagi bizonyítás sorrendjének megváltozását sejteti, és ezen keresztül az emberi gondolkodásban bekövetkezett változásokra is utal.

Köcski Sándor működésének kezdetére jellemző, hogy átvette elődje gyakorlatát, aki utolsó éveiben kelt okleveleiben hangsúlyozza, hogy az ország szokása szerint oklevélbizonyítás, eskü, illetve bajvívás útján lehet ítélni, fajsúlyosabb esetekben az esküt és a bajvívást jelöli meg bizonyítás gyanánt.⁹

Hermány nembeli Lampert gyakorlatában 1319-től 8 esküvel, illetve 1320-tól 4 párbajjal történt bizonyításról maradt fenn adat.¹⁰ (Itt jegyezném meg, hogy Köcski Sándor gyakorlatában egyetlen elrendelt párbajról tu-

⁸ BERTÉNYI, 1976. 69.

⁹ „...*verum quia ex hungarici regni approbata consuetudine uniuerse cause quomodolibet emergende iuxta sententiam iudiciariam exhibicione instrumentorum, depositione iuramentorum et pugilum congressione decidi solent et terminari, speciales vero testimony produccione comprobate solummodo horum duorum articulorum decisione scilicet depositione iuramenti uel pugilum congressione consuerrunt terminari...*” A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. I. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső. Pest–Budapest 1871. 203–205.

¹⁰ TÓTH, 2003. 196–187. 23. jz.

dunk, 1326. nov. 28-i oklevélben¹¹ Siklósi Péter ügyvédje választja ezt a formát Péter rokona, Beremendi Miklós fia István ellenében, aki ugyan Péter várát megvédte, de cserébe mintegy 1000 márka értékű javaitól is megszabadította. A bizonyítás Péternek kedvezett, ezért neki tapasztalt bajvívó járt, alperes rokonának viszont egy járatlan bajvívó, hogy az igazság is diadalmas-kodhasson.)

A mindenkori bizonyítás fő célja kimutatni, hogy a perrel megtámadott vétkes-e vagy ártatlan. Eszközei: az istenítéletek és az eskü a perkérdéssel nem függtek össze. Az előzetes bizonyítás, tanúk meghallgatása a próba és az eskü előtt is csak a fél állítását volt hivatva erősíteni, s annak a bizonyítása jobb a bíróság szemében, akinek szavahihetősége mellett több és előkelőbb, hitelt érdemlőbb tanú nyilatkozott. A bajvívás is az istenítéletek egyik fajtája, miután az 1215-ös lateráni zsinat a klasszikus istenítéleteket (tüzesvas, forróvíz, hidegvíz próba) eltiltotta, amely tiltást az 1279. évi budai zsinat is megismételte, ez maradt a 14–15. századra az istenítéletek egyetlen fajtája, amelyben a győzelem a közhit szerint megmutatta, hogy ki mellett van az igazság.

Majd éppen korszakunkban, az 1320-as évek második felében válik a bizonyítás a tudományvétel által inkább anyagivá.¹² Előzetes anyagi bizonyítás, a tárgyra vonatkozó és megesketett tanúk kihallgatása alapján ítélték meg az esküt vagy a bajvívást, miután az istenítéletek megszűntek. A bíró előzetes, úgynevezett bizonyítási ítélettel döntötte el, hogy a bizonyítás joga, az eskü kit illet. A tanúbizonyításnak perdöntő ereje nem volt, csak arra szolgált, hogy a bíró az ő vallomásuk alapján hozhassa meg a bizonyítási ítéletet. A 14. századi Magyarországon az oklevelek egyre tömegesebbé válásával alakult ki a gyakorlat, hogy birtokperekben oklevelek alapján ítéleztek.¹³

A Köcski Sándor országbírói minőségében kiadott 141 oklevél éves bontásban a következő módon oszlik meg. 1324 folyamán első oklevele október

¹¹ Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Gyula. Budapest 1878–1920. (a továbbiakban: AO.) II. 262–263.; Anjoukori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. VIII–XII. Szerk.: Almási Tibor, Blazovich László, Géczy Lajos. Budapest–Szeged 1993–2001. (a továbbiakban: Anjou-oklt.) X. 480. sz.

¹² SZENTPÉTERY IMRE: Magyar oklevéltan. Budapest 1930. 152–153.

¹³ ECKHART FERENC: Magyar alkotmány és jogtörténet. Budapest 2000. (a továbbiakban: ECKHART, 2000.) 328–329.

12-én kelt, amely a győri káptalan szólította fel határjárásra.¹⁴ Ebben a csonka évben fennmaradt oklevelei száma 10, 1325-ben 33, 1326-ben 38, 1327-ben 51, és 1328 folyamán év eleji halála miatt szintén alacsony, 9 a regisztrálható oklevelek száma.

Ha végignézzük Köcski Sándor hivatali működésének okleveles adatait, akkor elődjeitől eltérően három csoportba rendeződnek a teljes egészében birtokügyleteket érintő oklevelei: az első időszakban főleg esküt elrendelő iratokat találunk, a középső korszakban megnőnek a peren kívüli egyezség-gel záródó ügyek, utolsó korszakában pedig nagyon sok okleveles bizonyítás jelenik meg. (Most ide nem számolva a peres eljárás közben keletkező, zömmel perbehívó, vizsgálatot elrendelő, perhalasztó vagy birtokbaiktató okleveleket, hiszen ezek a fennmaradt okleveles anyag mintegy felét teszik ki, de döntő többségük csupán említésben maradt fenn.)

Természetesen ez a hármas csoportosítás nem azt jelenti, hogy eskü, peren kívüli egyezség vagy okleveles bizonyítás nem jelenhet meg hivatalviselése bármely időszakában, hiszen például első teljes hivatali évében, 1325-ben 7 oklevelében található okleveles bizonyításra adatok,¹⁵ csupán olyan preferenciákról van szó, amelyek egy későbbi időszakban másként esnek latba.

Hogy ezt miként értem, álljon itt biznyságul két 1325 októberéből származó példa. Október 13-a utáni oklevélben Zalaszegi Pál mester Zala megyei Kökényes birtokát akarta örökség címén visszafoglalni, de a birtokbaiktatáskor ellentmondó Torda fiaival szemben, akik érdekeik védelmében a veszprémi káptalan 1279-es oklevelét mutatták be, csupán saját szavahihe-tőségét állította szembe. Az országbíró a tiltakozóknak ad igazat, mert a fel-peres 45 éve, a vásárlás idejétől sem pert nem kezdeményezett igazáért, sem tiltakozó levelet nem adatott ki, pedig ezek az új ítélkezési rendszerben alap-feltételek lesznek.¹⁶ Október 18-án pedig Gergely fia Senye veszti el ősei által bírt birtokát ugyanilyen módon, az országbíró felhívja a figyelmét, hogy egy

¹⁴ Df. 254 840. (Anjou-oklt. VIII. 438. sz.)

¹⁵ 1325. jan. 22-i (Df. 266082, Anjou-oklt. IX. 23. sz.), 1325. febr. 9 előtti (Df. 237553, Df. 237552, Df. 237641, Anjou-oklt. IX. 43. sz.), 1325. febr. 23-i (Df. 86 970, Anjou-oklt. IX. 65. sz.), 1325. márc. 30-i (AO. II. 185–186., Anjou-oklt. IX. 123. sz.), 1325. júl. 8-i (KOLLER, JOSEPHUS: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum II. Posonii-Pesthini 1782. 338–341., Anjou-oklt. IX. 310. sz.), 1325. okt. 13 utáni (Df. 243942, Anjou-oklt. IX. 469. sz.), 1325. okt. 20-i (Df. 253129, Anjou-oklt. IX. 486. sz.) keltezésű oklevelekben.

¹⁶ Df. 243942 (Anjou-oklt. IX. 469. sz.)

több mint 32 éves háborítatlan birtoklást minimálisan bírói úton, vagy tiltakozó oklevél kiadattatásával lehet jogerősen támadni.¹⁷

A későbbiekben ilyen irányú figyelmeztetés már nem történik, pár éves „szoktatás” alatt az emberek hozzáedződnek, hogy nem elég a személyes meggyőződésük még régi ügyekben sem, egy új típusú bizonyítási módra kell átállniuk, ha ez nehezükre is esik, hiszen az eddigi személyes megbízhatóságot egy jóval objektívabb, de egyben személytelenebb módszer váltja fel, ami ráadásul mint latin nyelvű irat a társadalom nagytöbbsége számára inkább titokzatos mintsem értelmezhető jel.

Ugyanakkor a társadalom, ha a saját kárán is, de tanulékony. 1325. márc. 30-i oklevélben a beiktatásban gátolt felperes kéri egy, az alperes által bemutatott 1281. évi oklevél kapcsán, hogy ne csak az átörökítésről, hanem a birtok megszerzéséről is mutassanak be oklevelet.¹⁸

Talán ezzel az úgynevezett „tanulási” fázissal is magyarázható, hogy a középső korszakban megugrik a peren kívüli egyezségek aránya.¹⁹ A peren kívüli egyezés a peres ügy peren kívüli elintézése volt, amit kifejtett formájában csak a bíró engedélyével volt szabad megkötni.²⁰ Gyakorlatilag így a felek anyagilag jobban jártak, nem kellett a 2/3 bírói részt kifizetni, ellenben a felek a bírónak békebírsággal tartoztak. Gyakori volt az egyezkedés például a bajvívás vagy a megítélt eskü letévése előtt.²¹

Ezzel szemben Köcski Sándor gyakorlatában éppen az a megdöbbentő, hogy ő nem megengedi, hanem gyakorlatilag elrendeli perfolyam közben

¹⁷ Ferdinandus Knauz–Ludovicus Crescens Dedek: Monumenta ecclesie Strigoniensis III. Strigonii 1924. 70–72. (Anjou-oklt. IX. 480. sz.)

¹⁸ AO. II. 185–187. (Anjou-oklt. IX. 123. sz.)

¹⁹ 1325. máj. 10-i (Df. 253128, Anjou-oklt. IX. 187. sz.), 1325. máj. 17-i (Dl. 38680, Anjou-oklt. IX. 197. sz.), 1325. aug. 29-i (Dl. 98528, Dl. 70613, Anjou-oklt. IX. 378. sz.), 1325. okt. 22-i (AO. II. 221–222., Anjou-oklt. IX. 493. sz.), 1325. nov. 8. előtti (Df. 208421, Anjou-oklt. IX. 510. sz.), 1325. évi (Dl. 10155, Anjou-oklt. IX. 590. sz.), 1326. jan. 21-i (Nagy Imre–Véghely Dezső–Nagy Gyula: Zala vármegye története. Oklevéltár. I. Budapest 1886. (a továbbiakban: Zala I.) 193., Anjou-oklt. X. 29. sz.), 1326. ápr. 14-i (Dl. 50814, Anjou-oklt. X. 132. sz.) 1326. máj. 19-i (Dl. 2361, Anjou-oklt. X. 207. sz.) keltezésű oklevelekben.

²⁰ A peren kívüli egyezségről és a fogott bírákról l. bővebben HAJNIK IMRE: Magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Budapest 1899. 406–411.

²¹ Luxemburgi Zsigmond király idejétől kezdve egyezkedhettek a felek a bíró engedélye nélkül is, és emiatt a bíró semmit sem követelhetett tőlük. ECKHART, 2000. 339.

a peren kívüli egyezséget, s ha ez nem sikerülne, a felek büntetés lerovása után folytathatják csak a pert. Ilyenkor konkrét időre és helyre rendeli a feleket.²²

Az egyezség az udvarban is létrejöhetett, ilyenkor az ország főméltóságai játszották a fogott bírák szerepét.²³ Sok esetben az így létrejött egyezséget, ha az udvarban történt, maga az uralkodó foglalta írásba. Ez a rövid időszak (1325 vége, 1326) olybá tűnik, mintha az országbíró lerázná magáról az ítélkezés feladatát. Talán egyfajta „tanulóidőnek” számít a hiányok pótlására, hiszen 1327-től kezdődően ezek az elrendelt peregyezségek meg is szűnnek, innentől kezdve bírói engedéllyel történnek,²⁴ az okleveles bizonyítás pedig újult erővel kerül előtérbe.

Ennek egyik legszebb példája az esztergomi káptalan és a kézdi székelyek közt Felvinc birtok tulajdonjogáért 1320 óta különböző bírói fórumokon (királyi különös jelenlet, Tamás erdélyi vajda, az országbíró) folyó per, amelyben a felek két ellentmondó oklevelet mutattak be, az esztergomi káptalan II. András 1219-es privilégiumát IV. László átiratában, a kézdi székelyek pedig IV. László adománylevelét III. András megerősítésével az erdélyi káptalan átiratában.²⁵

Az országbíró az ügyben az esztergomi káptalannak ítélte a birtokot, mivel az ő oklevelük régebbi, két király is megerősítette, pontos határleírás található benne, valamint királyi ember végezte az iktatást. A kézdi székelyek oklevelével az volt a problémája, hogy újabb keletkezésű, nincs benne szó királyi emberről, II. András adománya nincs benne érvénytelenítve, illetve hogy a székelyek sokáig nem rukkoltak elő oklevelükkel.²⁶

Az országbíró bírótársaival: Boleszló esztergomi, László kalocsai érsekkel, Miklós győri, András erdélyi püspökkel, Demeter tárnokmesterrel, Ta-

²² Df. 275780 (Anjou-oklt. VIII. 472. sz.), Zala I. 193. (Anjou-oklt. X. 29. sz.)

²³ GEORGIUS FEJÉR: Codex diplomaticus Hungarie ecclesiasticus ac civilis. VIII/3. Budae 1852. 153. (Anjou-oklt. X. 495. sz.)

²⁴ 1327. márc. 27-i oklevélben. (Dl. 40500, Anjou-oklt. XI. 139. sz.)

²⁵ Bár Erdélyben az országbíró bírói illetékessége 1324-ben megszűnt, királyi külön engedéllyel ő előtte folyik tovább az esztergomi káptalan kézdi székelyek elleni földpere. [Borsa] Janits Iván: Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és okleveles működése 1526-ig. Budapest 1940. 25.; Bertényi, 1976. 69.

²⁶ Str. III. 110–113.; SZABÓ KÁROLY–SZÁDECZKY LAJOS–BARABÁS SAMU: Székely oklevéltár. VIII. Kolozsvár–Budapest 1934. 9–14. (Anjou-oklt. XI. 270. sz.)

más erdélyi vajdával és királyi udvar további jelenlévő prominens előkelőivel együtt végzett oklevélkritikája azonban ennél súlyosabban is ítélkezett. A domkos rendi Miklós olvasókanonok és testvére, Gergely fia Dániel Felső Ság birtokot érintő ügyben 1327 tavaszán bemutattak egy IV. Béla királytól származó privilégiumot, amely azonban pecsétjében, írásmódjában, szerkesztésében gyanús volt, ezért oklevélhamisítás vádjában őket elmarasztalva teljes birtok, illetve Dániel esetében fővesztési ítélettel sújtotta (Miklós mint az egyházi rend tagja mentesült csak a büntetés alól).²⁷

A Hermány nembeli Lampert által megkezdett munka tehát Köcski Sándor alatt tovább folytatódott, az okleveles bizonyítás egyre fontosabbá vált, és gyengéd következetességgel, de előkészítette az utat Nagymartoni Pál országbíró előtt, akinek 21 éves hivatalviselése alatt az országbírói intézmény szervezete állandósult. A folytonosságot és fejlődést nagyban elősegítette, hogy Köcski Sándor jegyzője, Ugali Pál később Nagymartoni Pál ítélőmestere lett.²⁸

²⁷ NAGY IMRE: Sopron vármegye története. Oklevéltár I. Sopron 1889. 271–273. (Anjou-
okt. XI. 226. sz.)

²⁸ BERTÉNYI, 1976. 70.